

הרב נפתלי בר-אילן

תרומת מח-עצם - הבטים הלכתיים

ראשי פרקים:

- א. האם אדם מישראל רשאי לחבול בעצמו כדי להציל אבר של חברו?
- ב. האם אדם מישראל מחויב להצטער כדי להציל את חיי חברו?
- ג. האם אדם מישראל מחויב לחבול בעצמו כדי להציל את חיי חברו?
- ד. האם כופים אדם מישראל לתרום מח-עצם?
- ה. האם כופים אדם מישראל לתרום מח-עצם לקרוב?
- ו. האם מחנכים חרש שוטה וקטן לתרום מח-עצם?
- ז. האם יש תוקף להסכמת חרש שוטה וקטן לתרום מח-עצם?
- ח. האם כופים חרש שוטה וקטן לקיים מצות "לא תעמוד על דם רעך"?
- ט. האם כופים חרש שוטה וקטן לתרום מח-עצם משום גנאי?
- י. האם כופים חרש שוטה וקטן לתת צדקה שכן "צדקה תציל ממות"?
- יא. מסקנות

א. האם אדם מישראל רשאי לחבול בעצמו כדי להציל אבר של

חברו?

בכואנו לרון בשאלות הלכתיות הנוגעות להשתלת מח-עצם אנו מסתמכים על דווחי הרופאים לפיהם נטילת מח-עצם אינה מסכנת את חיי התורם אלא במקרים נדירים ביותר.¹

1. על הצורך בהשתלת מח-עצם ראה מש"כ הרב ד"ר מרדכי הלפרין, נטילת איברים להשתלה מתורם חי – היבטים הלכתיים, לעיל עמ' 348-321. מאמר אשר יזכר להלן בכמה הערות. על הסיכון יש להוסיף מה שכתב ד"ר אברהם שטיינברג במכתב אלי (ועל כך תודתי בהודמנות זו): "מבחינת התורם אין כמעט

נחלקו תנאים במסכת בבא קמא בשאלה האם מותר לאדם לחבול בעצמו כראות עיניו.² בעקבותם נחלקו הראשונים: הרמ"ה מתיר,³ ואילו הרמב"ם ובעל השו"ע אוסרים.⁴

נראה לומר, שגם הראשונים הסוברים, שאסור לאדם לחבול בעצמו, יודו, שלא זו בלבד שאיסור חבלה נדחה מפני פקוח נפש ככל איסורים שבתורה, אלא שלכתחילה איסור חבלה אינו מוחלט והכל לפי מדת החבלה ולפי מדת הצורך. וראיה לכך, שהגמרא שם מדרמה דין חבלה לאיסור בל תשחית ולאיסור תענית. איסור בל תשחית אינו חל כאשר ההשחחה אינה גמורה ובאה לצורך מצוה, כדרך שמצאנו, שקוצצים ענפים אפילו מאילנות מאכל לצורך המזבח.⁵ פוק חזי מה עמא דבר: וכי אין התר לעשות ניתוח אלא במקרה של סכנת נפשות?⁶

כל סכנה, למעט סיכוכים נדירים של זיהום ושל הרדמה. תהליך לקיחת מן העצם כרוך בכאב מסוים, שהוא גדול יותר מאשר תרומת דם, אך כאמור אין בו סיכון משמעותי (סיפר לי רופא העוסק בענינים אלו כי ילדים שכבר נתנו מח-עצם בעבר באים ברצון לתת פעם נוספת ומכאן שבכל מקרה לא מדובר בצער משמעותי). כמו כן חשוב להרגיש שמדובר ברקמה "שגועו מחליף" היינו שהיא מתחדשת לחלוטין בגופו של התורם, ואין בו הפסד לטוח ארוך". על סיכונים נדירים ראה גם הערתו של הרב דייכובסקי שלי"ס^א במאמרו כפיית בדיקה וטיפול, אסיא מה-מו סבת תשמ"ט 28 - 33, ובמיוחד הערה 6, יש להוסיף על דבריו שהרדב"ז כותב בתשובתו המפורסמת על הסיכון שבחתיכת אבר: "ואני ראיתי אחד שמת על ידי שסרטו את אונו שריסות דקות להוציא מהם דם ויצא כל כך עד שמת..". (ג תרכה). דבריו צ"ע שהרי מוכח מהגמרא במסכת שבת סה א שנהגו בימי קדם, כשם שנוהגים גם עתה במקומות רבים, לנקב את און הבנות לצורך עגילים. וכי הורי בנות אינם חשים לאיסור סכנת נפשות?

2. ב"ק צא ב.
3. טור חו"מ תכ.
4. ריש פ"ה מהלכות חובל ומזיק ושו"ע חו"מ תכ לא וכן יו"ד רלו ב, וראה קרית ספר שלומד ברעת הרמב"ם שיש בכך איסור תורה והש"ך שם ס"ק ג ובאור הגר"א ס"ק ו, אך המאירי בבית הבחירה ב"ק צא ב כותב בפירוש שהאיסור רק מדרבנן. וראה גם כנסת הגדולה יו"ד רלו ב"י ג. על שיטות הראשונים בענין חובל בעצמו ראה בהרחבה באנציקלופדיה תלמודית ערך חובל וראה גם נשמת אברהם על שו"ע חו"מ שם.
5. ראה משנה למלך איסורי מזבח ז ג וראה אנציקלופדיה תלמודית ערך בל תשחית.
6. ראה נשמת אברהם יו"ד קנה ב 2.

אין זאת אלא שמחלוקת התנאים בשאלה האם מותר לאדם לחבול בעצמו, ובעקבותם מחלוקת הראשונים הנ"ל, היא רק במקרה שהחבלה אינה לצורך כלל או שאינה עומדת ביחס נאות לתכלית אשר למענה חובל האדם בעצמו.⁷

כיצד ניתן להגדיר מתי החבלה מותרת לשיטת הרמב"ם והמתכבד לפיה אסור לאדם לחבול בעצמו? מצאנו הגדרה מה נחשב לפיקוח נפש בדיני שבת: "...הגדר הוא כל שהאנשים מפחדים או נבהלים מזה גם בימות החול מחשש סכנה..."⁸ נראה שאף איסור חבלה נקבע לדעת האוסרים על פי קנה מידה דומה, דהיינו לפי ההרגשה הטבעית של בני אדם המחליטים אם לחבול בעצמם לצורך מטרה מסוימת אם לא.⁹

נראה לחדש, שמותר לאדם לחבול בעצמו על מנת להציל אבר של חברו. אף מותר לאדם לחבול בעצמו למנוע מחברו חבלה גדולה משלו. מסתבר שאף מי שחובל בעצמו למנוע מחברו חבלה דומה לשלו אינו עובר כל איסור.¹⁰ בנסיבות מסוימות מסתבר שמותר לאדם לחבול בעצמו אפילו בכרי להציל ממון של חברו.¹¹

ב. האם אדם מישראל מצווה להצטער כדי להציל את חיי חברו?

לפני הדיון בשאלה האם אדם מישראל מצווה לחבול בעצמו על מנת להציל את חיי חברו יש לדרון האם הוא מצווה לצער את עצמו כדי להציל

7. ובע"כ כונת התוס' ב"ק צא ב ד"ה אלא שהחבלה לצורך ולא התכונו לומר שאסור לאדם לחבול בעצמו גם כאשר קיים צורך גמור. שור וראה שהמשנה, ממנה יתד וממנה פנה לדיון בענין חובל בעצמו, מרברת על אודות אשה המביישת את עצמה בעברה על איסור בכך שהיא מגלה את ראשה ברבים כדי להנות משמן.
8. מובא בנשמת אברהם אבהע"ז ד ה בשם רש"ז אייערבאך שליט"א.
9. גם בענין בושת הכל תלוי בדעת בני אדם ראה משנה ברורה על שו"ע א"ח ב ס"ק יר בשם הא"ר. בענין ההגדרה של איסור חבלה ראה גם מש"כ הרב וילברשטיין שליט"א, הלכה ורפואה ד, לקט תשובות, סוף תשובה ג. ואם כנים דברינו מובן שמותר לאדם להרוס דם תמורת תשלום וראה אגרות משה חו"מ א קג, ואכמ"ל.
10. ראה מאמרי בענין מי שתורם לב או כבד להשתלה, אסיא מז - מח בעריכת ד"ר מרדכי הלפרין 131 - 141, 135.
11. ראה ב"ק שם בענין רב חסדא שלא חשש לחבלה בגופו ובלבד שמעילו לא ינוק ומסתבר שהוא הדין ביחס למעיל של הוולת. ודוחק לומר שרב חסדא מכריע שמתור לאדם לחבול בעצמו, ואכמ"ל.

את חיי חברו.¹² בעל המגן אברהם פוסק שאדם מישראל "...מחויב לסבול צער כדי שלא יהרג חברו בחנם".¹³ כיוצא בזה כותב הנצי"ב זצ"ל בהעמק שאלה: "והא וראי דמחויב לקבל כל צער שבעולם להצלת נפש..."¹⁴.

לעומת זאת מובא בספר נשמת אברהם מש"כ ר' יעקב עמרין, שאדם אינו חייב למסור עצמו ביד גויים בשביל הצלת חברו בידועו שצפויים לו ייסורים.¹⁵ אך מסתבר מאד שר' יעקב עמרין אינו חולק על כך שאדם מישראל מצווה לקבל על עצמו צער שיש לו קיצבה כדי להציל את חברו, וכל חידושו הוא, שאדם מישראל אינו מצווה לקבל על עצמו צער שאין לו קיצבה, וכבר שנינו ש"יסורי המלכות הכאה שאין לה קצבה היא..."¹⁶.

אכן מדברי בעל המגן אברהם משמע שאדם מישראל מחויב לסבול אף צער שאין לו קיצבה כדי להציל את חיי חברו.¹⁷

ג. האם אדם מישראל מחויב לחבול בעצמו כדי להציל את חיי חברו?

למרנו, שאדם מצווה לצער את עצמו, אך לא נתבאר ברברי בעל המג"א והנצי"ב במה מתבטא צער זה. בעל המגן אברהם מביא ראיה

12. לפנינו הריון כשאינן סכנת נפשות או סכנת אבר. על ההלכה כשיש סיכון כזה ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך הצלת נפשות, נשמת אברהם א"ח שכט אות ו ועל דרגות בסכנה למציל ראה בספר שבט מיהודה להרב אונטרמן שער ראשון ט ט ופיתוח רעיון זה במאמרו של הרב זילברשטיין שליט"א עד כמה חייב רופא להסתכן כדי להציל אחרים, אסיא מא 5 - 11, ואכמ"ל.

13. סו"ט רמו. ויש לעיין בשיטתו הלא מעיקרא דדינא היה איסור יהרג ולא יעבור שלא לומר לנכרים היכן מתחבא רשב"י, ואכמ"ל.

14. קכט ד וראה על נושא זה בא"ת ערך הצלת נפשות וכן בספר נשמת אברהם י"ד קנו ד 2. ואין קשר בין גרון וידן ובין מש"כ בעל החלקת מחוקק "אם לולד ספק סכנה ולה אין סכנה רק צער מהי תיתי שמכח צער תסכן הולד" (אבהע"ו פ ס"ק טו), שכן שם הריון במקרה שהאשה גורמת בידים למות העובר ואילו לפנינו השאלה כמה על אדם למנוע צער שלא הוא הגורם לו, מחברו.

15. ראה ציון קודם.

16. כתובות לג ב רש"י ר"ה ולא שני לך כו' ועל החילוק בין נתינה שיש בה קיצבה ובין נתינה שאין בה קיצבה ראה בשו"ע י"ד רמח ג בהגה.

17. שהרי מי אמר שהרומאים היו מקפידים לתת קיצבה ליסורים? וראה להלן.

לחידושו לפיה נראה שארם מישראל מצווה אפילו לחבול בעצמו ובלבר שיציל את חיי חברו.¹⁸ קל וחומר שעליו לקבל על עצמו טורח גדול וסבל, כגון תענית או מאסר.¹⁹ מסתבר שעליו לקבל על עצמו גם חולי²⁰ או בזיון.²¹

אף מן הגמרא במסכת בבא קמא מוכח, שבמקום שמותר לאדם לצער את עצמו מותר לו גם לחבול בעצמו.²² שם מוכח שהתנא האוסר על אדם לחבול בעצמו אוסר עליו גם להתענות, ומכאן שבכל מקרה שמותר להתענות אף מותר לו לאדם לחבול בעצמו.

נראה שזו גם שיטת המאירי הפוסק: "מי שראה חברו טובע בנהר או היה גוררתו או ליסטים באים עליו חייב להשתרל בהצלתו ... אם הוא יכול בלא סכנה..."²³ כלומר, מחובתו של האדם לעשות כל מאמץ ולסבול כל צער למען הצלת חברו, כל עוד לא נשקפת למציל סכנת חיים.²⁴

18. לא יעלה על הדעת לומר שרשב"י חשב שהרומאים יצערו את אשתו אך יזהרו שלא לחבול בה, וראה ציון קודם.

19. משמע קצת מהגמרא במסכת שבת קכא עוף ע"ב שצער הוא גם מאסר אם כי יש לעיין על איזה תענית או על איזה מאסר מדובר, ועל דרגות בצער ראה גם מש"כ בנשמת אברהם אבה"ע"ו פ"ס"ק א, ויתכן שעל אדם לקבל על עצמו כל סבל שאדם בסתמא מוכן לעשות תמורת תשלום, וראה לעיל ציון 12.

20. בספר נשמת אברהם אבה"ע"ו עמוד קנ כותב בשם ס' שאילת דוד ב אבה"ע"ו 1 בהגה ד לא מצאנו שארם צריך ליפול לחולי בשביל הצלת חברו, ויש לדון בדבריו. וראה הערתו של הרב הרש"ר, בענין חיוב קיום מצות הצלה במקום מצטער וחולי, קובץ הלכה ורפואה ד ירושלים תשמ"ה עמ' שסג, וראה להלן ציון 23 בשם הח"ח.

21. כתב בספר כלי חמדה שוקן ואינה לפי כבודו חייב אף הוא להתכונן ולהציל חיי אדם – ראה מש"כ בספר דברים פרשת כי תצא על הפסוק לא תראה ... והתעלמת". ומצד הסברה יש מקום להבחין בין דרגות של בזיון, ואף יש לדון בסוגיה של צערא וביזיון, אך אכמ"ל. אך ראה מש"כ הרב וולדינברג שליט"א בסוף מאמרו: בענין חיוב תרומת דם שעלולה לגרום לחלישות, הלכה ורפואה ד בעריכת הרב משה הרש"ר ירושלים תשמ"ה קמג-קמו.

22. אך ראה ביאור הגר"א הנוכח בציון 4, ואכמ"ל.

23. בית הבחירה על סנהדרין עג א. כיוצא בזה מחדש בעל החפץ חיים שעשיר נותן גם יותר מחמישית ממונו כדי להציל נפשות וכתב: "ולא אמרו ב"מ ס"ב רק דחיי קודם לחיי חבריו אבל דעשרו קודם לחיי חבריו לא מצינו" (אהבת חסד חלק שני כ ב). כיוצא בזה אפשר לומר שלא מצינו שחבלה קודמת לחיי חבריו. ומכלל דבריו למדנו שאין לרמות את המאמץ שעושים להצלת נפשות ואת המאמץ שעושים לקיים שאר מצוות, וראה לעיל ציון 20.

24. ודוחק לומר שהמאירי מתיר רק משום שיש ספק שמא יחבלו בו.

ואכן פסק הרב וואזנר שליט"א הלכה למעשה בענין תרומת דם בשעת פקוח נפש "ובכה"ג בודאי מחויב ליתן".²⁵

ד. אם כופים גדול לתרום מח-עצם?

לאחר שנתבאר שאדם מישראל מצוה לסבול אפילו חבלה כרי להציל את חיי חברו, מסתבר מאד שבית דין אף כופה על כך.²⁶ ונלמד זאת בק"ו מדין צדקה. מעיקר הדין לא היה מקום לכופ על מצות צדקה, שכן זו מצות עשה שמתן שכרה בצדה, ואף על פי כן נפסק להלכה שכופים, אי בעית אימא משום הלאו שבה.²⁷ ואי בעית אימא משום צורך עניים.²⁸ התורם מח-עצם לזולת מקיים מצות עשה של "ואהבת לרעך כמוך"²⁹ שאין מתן שכרה בצדה. מי שאינו תורם עובר על לאו של "לא תעמד על דם רעך". מלבד זאת התורם מח-עצם עונה על הצורך הקיומי של הזולת. פשיטא איפוא שיש למקום לכופ את התורם לתת מח-עצם כדין הכפיה על הצדקה.³⁰

25. בגדר חובת הצלה לזולת שיגרום לתורם חולשת הגוף וטורח, הלכה ורפואה ד, תשמ"ה קלט - קמו, קמ וראה נשמת אברהם יו"ד קנו ד 2 בסופו.
26. הרב ד"ר הלפרין במאמרו הנ"ל כותב כאילו יש קשר בין השאלה אם חבלה היא אביזרייהו דשפ"ד ובין אם כופים לתת תרומת דם - ראה שם עמוד 47. דבריו צ"ע מכמה טעמים:
 - א. הדיון היסודי הוא מה איסור מה רשות ומה מצוה. איסור אביזרייהו יהא קיים רק אם נניח שיש איסור בדבר.
 - ב. לא מצאנו מי שיאמר שחבלה היא בגדר "אביזרייהו" (ראה לדוגמא א"ת ערך חובל שאינו מזכיר זאת כלל). אף הרב וולדינברג שליט"א המחמיר מאד בענינים אלו לא כתב שיש בכך משום אביזרייהו, ראה מאמרו הנזכר לעיל בציון 19.
 - ג. אפילו אם תאמר שיש חבלה שהיא בגדר אביזרייהו הרי בודאי לא מדובר בחבלה שאין בה נציון או בויון, ונדחות בזה כל ראיותיו בציונים 48 ו-54.
27. תוס' בבא בתרא ח ב ד"ה אכפיה.
28. רדב"ז על הלכות מתנות עניים ז י, וכיו"ב כתב גם בעל ערוה"ש יו"ד רמ ו וראה גם מש"כ הריטב"א על כתובות מס ב ועל קידושין עו ב.
29. ראה מתנות עניים ח י בענין פדיון שבוים.
30. הרב הלפרין דן בשאלה זו, ראה מאמרו הנ"ל ציון 1 עמוד 48, וכתב שלא מצא לכך התיחסות מפורשת בספרות הפוסקים.

נראה להביא לכך אסמכתא מדין מינקת. פוסק בעל השלחן ערוך: "אבל אם הכירה ואינו רוצה להניק מאחרת... אין מפרישים אותה מפני סכנת הולד אלא כופים אותה ומניקתו עד כד' חדש"³¹. והנה ידוע שלנשים רבות ההנקה כרוכה בטורה גדול. מלבד זאת סובלות נשים רבות מכאבים הנגרמים בין השאר בשל סדקים או פצעים בפטמותיהן. לא שמענו שהפוסקים הורו לפטור מינקת בנדרון דידן בשל טורה או פצע.³²

לפי שיטות הפוסקים הסוברים שאדם מישראל מחויב אפילו לסכן את עצמו על מנת להציל את חיי חברו מסתבר מאד שאף כופים אותו על כך.

מסתבר שמותר לתורם מח העצם להתנות את תרומתו בקבלת פצוי כספי על החבלה הכרוכה בכך.³³

ה. האם כופים גדול לתרום מח-עצם לקרוב?

מכללי הצדקה שהקרוב קרוב קודם. הרמב"ם הסמיך דין זה לפסוק מפורש,³⁴ ומכאן, שהמצוה להעריך ולתת לקרובים היא מדאורייתא.³⁵ רבים מן הראשונים כתבו זאת בפירוש.³⁶

מוסיף בעל הצפנת פענח ומחדש, שגם הראשונים הסוברים שלא כופים על מתן צדקה בעלמא יורו שכופים לתת צדקה לקרובים.³⁷ כך משמע גם מדברי בעל הנתיבות, המורה ש"דין בית דין לכופו על הצדקה

31. שו"ע אבהע"ז פב ה

32. ומסתבר שאם הצער גדול מאד היא פטורה מכך וראה לעיל ציון 12.

33. ברומה למה ששנינו בענין פודה חברו ראה שו"ע יו"ד רנב יב בהג"ה וראה שו"ע אבהע"ז פב ה בהג"ה שמשלמים למינקת שאינה רוצה להניק תינוק שחיי תלויים בה, ובית דין כופה אותה ונותנים לה ממון.

34. הלכות מתנות עניים י טו

35. יש מקום להסתפק האם גם בענין גמילות חסדים יש מצוה מיוחדת להעריך קרובי משפחה. לדוגמא: אם נערכות שתי חתונות, אחת של בני משפחה והאחרת של חבר, האם יש חיוב גמור ללכת דוקא לחתונה של בני משפחה, ואכמ"ל.

36. ראה פירוש הר"ן ונמוק"י לגדרים סה ב וכן או"ז צדקה סימן ט ומרכי ב"ב סימן תצד אשר כתבו שמקור החיוב מהפסוק המובא במשנה "זחי אחיך עמך". בעל החינוך הזכיר את המצוה לתת לקרובים בענין הלאו של "לא תאמץ" מצוה תעח.

37. צפנת פענח על הלכות מתנות עניים ז א.

כגון לפדות קרובו או ליתן לקופה ולתמחוי של העיר".³⁸ מכאן שפשיטא לו שאין כופים לתת צדקה לעני סתם שאינו קרוב.

לפיכך, בענין תרומת מח-עצם מסתבר לומר, שאפילו אם ימצא מי שיורה, שאין כופים אדם לחבול בעצמו על מנת להציל את חיי חברו, יודה שכופים אותו לחבול בעצמו על מנת להציל את חיי קרובו.³⁹

במיוחד אמורים הרברים בכל הנוגע לחובת האב להציל את בנו, שכן מלבד מצות הצלת נפשות של קרובים יש בכך גם משום קיום מצוות פרו ורבו של האב. מחדש בעל האתון דאורייתא: "ואולי יש בזה נפקותא לדינא לענין כשיהי' שם האב ואיש אחר ויהי' צורך לעבור עבירה עבור פיקוח נפש דבן דאז יהי' האב קודם בחיוב זה... כיון דהאב יש לו יותר מצוות..."⁴⁰.

1. האם מחנכים חרש שוטה וקטן לתרום מח-עצם?

אין מצוה לחנך חרש ושוטה,⁴¹ וממילא אין מחנכים אותם לתרום מח-עצם.

אך אב המצווה לחנך את בנו לקיים אפילו מצוות הכרוכות בצער כגון תענית יום הכפורים⁴² בודאי מצווה לחנכו לתרום מח-עצם ולהציל נפש בישראל. כאן המקום להעיר כי לא מצאנו בדברי חז"ל שעל ההורים להפריש את ילדם מפעולות הכרוכות במאמץ גדול (משחקים שונים) ואפילו בסבל (הליכה למקום רחוק בתנאי מזג אויר קשים וכד'). אף לא

38. ביאורים על שו"ע חו"מ סימן רצ אות ח וראה ביאורים על שו"ע חו"מ רנ אות ד ושם כתב שיש שעבוד נכסים של צדקה לקרובים ולא הזכיר פדיון שבויים דוקא, ואכמ"ל.

39. כמו כן יש מקום לומר שאפילו להצלת רק אבר של קרוב כופים אדם לחבול בעצמו.

40. סוף כלל כב. יש מקום לדון במיוחד בחובת בן לתרום לאביו. הלא בן מחויב לכבד את אביו אפילו אם מתוך הוא בטל ממלאכתו ויצטרך לחזור על הפתחים (שו"ע י"ד רמ ה). בן צריך אף לירא שלא להכלים את הוריו אפילו אם "באו אביו ואמו וקרעו בגדיהם והכוהו על ראשו וירקו בפניו" (שו"ע שם רמ ג). כלום תרומת מחעצם תהא גרועה, מצד הסברה, מכבוד הורים מסוג זה? ופשיטא שאין לראות תרומה מעין זו ככבוד הורים "משל בן" שהרי רק לגבי ממון פטור הבן מלכבד משלו.

41. מנחת חינוך על מצוה ה אות ב (מהדורת מכון ירושלים אות ד), ואכמ"ל.

42. שו"ע או"ח תרטו ב.

מצאנו שמוטלות על האב הגבלות כל שהן לגבי הטרחת בנו מכח מצות כיבוד הורים. אם הבן אינו שומע בקול אביו, רשאי האב להעניש את בנו בעונשי גוף – "חושך שבטו שונא בנו". בענין לימוד תורה למדנו בפירוש כי האב יורד לחיי בנו שאינו לומד ואף מרעיב אותו.⁴³ ברור איפוא שאב מצווה לחנך את בנו להציל את הזולת אף אם הרבר כרוך בצער או סבל כל עוד אין בכך סכנת חיים.⁴⁴ אבל מסתבר שאין כופים אב לחנך את בנו לתרום מחצצם,⁴⁵ אלא תחילה יש לנסות לשכנע את הקטן לתרום ואם לא ישתכנע, בית דין יכוף אותו לתרום.

ז. האם יש תוקף להסכמת חרש שוטה וקטן לתרום מה-עצם?

במקרה שקטן מסכים מרצונו הטוב לתרום מה-עצם, האם אפשר להסתפק בהסכמתו? לכאורה נראה שלשיטת הראשונים לפיה פתוי קטנה אונס הוא⁴⁶ אין תוקף הלכתי להסכמת קטן. אלא שיש לדחות ולומר, שפתוי נרון כאונס רק באותו ענין שאנן סהרי שגדול לא היה מסכים. בכל מקרה בו יש אומדנא שגם גדול יסכים, יש תוקף הלכתי להסכמת הקטן.⁴⁷ משום כך פשיטא שמאפשרים לקטן לקפוץ ולהציל את מי שטובע בנהר.

43. כתובות נ א רש"י ד"ה יורד עמו לחייו.

44. בענין השאלה האם רשאי אב לכוף את בנו לעשות בדיקה או טיפול רפואי בענין הנוגע לשיפור מצב בריאותו (של הבן) אך אין בו סרך פקוח נפש, ג"ל שהאב זכאי לכוף את בנו, מדין חינוך, לנהוג כגדול, בכל מקרה בו יש אומדנא ברורה כיצד גדול נוהג, שכן שהאב מצוה לחנך את בנו שלא יהא מפונק יתר על המדה וכו'. וראה מש"כ הרב וילברשטיין שליט"א במאמרו הנ"ל בציון 8, ולאמור לפנינו מובנת הסברה, ואכמ"ל.

45. כך משמע מדברי הרדב"ם מאכלות אסורות יו כח, שכתב: "אם אביו מתרשל בו (להפריש את הבן מאיסורים) מצוה על בית דין לזרו את האב לגעור בבן כדי להפרישו... ולא כתב שכופים, ואפשר לדחות, וראה כיו"ב בכסף משנה שם, ואכמ"ל.

46. בענין זה נחלקו כידוע הרמב"ם והראב"ד ראה איסורי ביאה ג ב וסוטה ב ד וראה גם משנה למלך על אישות יא ח וראה שו"ע אבהע"ז קעח ג.

47. ראה כיו"ב בשו"ע חו"מ רלה א.

יתירה מזו. נראה שלא רק בענין הצלת נפשות אלא שבכל ענין בו ניכר שהקטן מבין את משמעות מעשהו ויש להניח שגם גדול ינהג כך, יש להרשות לו לעשות פעולות גם אם הן כרוכות בסיכון מסוים מצדו או בחבלה עצמית.⁴⁸ לדוגמא, מצאנו, שאם שני גדולים נאבקים מתוך שעשוע והאחד הזיק לחברו, פטור המזיק מלשלם.⁴⁹ מסתבר שהוא הדין אם אחד הנאבקים הוא קטן ולא נאמר שעל הגדול לשלם משום שאין לקטן דעת להסכים להאבק.

על תוקף הסכמת קטן למדנו גם מדברי הב"ח הסובר שכאשר בית דין עומד להלקות קטן על נזק שגרם, רשאי הקטן על דעת עצמו "לפרות" את עונשו בממון.⁵⁰ נמצא שאין כל מניעה לשכנע קטן להסכים ולתת תרומת מח-עצם כאשר משתמשים בנימוקים הוגנים, דהיינו נימוקים שגם גדול היה מקבלם. לעיל נתבאר כי ביד גדול לדרוש תשלום בעבור החבלה ולפיכך מובן שגם לקטן יש להציע תשלום זה.

ח. האם כופים חרש שוטה וקטן לקיים מצות "לא תעמוד על דם רעך"?

פוסק בעל השלחן ערוך: "קטן אוכל נבלות אין בית דין מצווין להפרישו..."⁵¹ ומשמע מדבריו שהרבים אמורים גם ביחס לקטן שהגיע לחינוך.⁵² אלא שיש מקום להסתפק האם יש הבדל לדעת המחבר בין איסור הנוגע רק לקטן ובין איסור הנוגע גם לאחרים.

מחדש בעל המגן אברהם: "ומילתא דנפיק מיניה חורבא כגון תקיעת שופר שהקול נשמע לרבים ויבואו לתקוע בשבת בי"ד מצוים להפרישו."⁵³ מכאן שבדבר הנוגע לרבים מורים הכל שבית דין מצווים להפריש את הקטן. מעתה יש מקום לדון אם בית דין כופה קטן לתרום

48. על אף שבעלמא אין מחילה ליתומים כמבואר בפסחים נ ב וראה בציון הקודם.

49. שו"ע חו"מ תכא ה.

50. אורח חיים סוף סימן שמג.

51. שו"ע או"ח שמג א.

52. הרמ"א שם מביא שתי דעות בענין זה: "וי"א דכל זה בקטן דלא הגיע לחינוך אבל הגיע לחינוך צריכים להפרישו, ויש אומרים דלא שייך חינוך לבית דין אלא לאב בלבר".

53. שו"ע או"ח ריש סימן שמג.

מח-עצם כרי להציל חיי אדם. בעל המגן אברהם עוסק במקרה שבו הקטן במו יריו מכשיל את הזולת בקום עשה. האם יש לדעתו מקום לכופף את הקטן גם במקרה שהקטן עובר על לאו רק בשב ואל תעשה?

מפסק השלחן ערוך לפיו אין מוציאים מממון יתומים אפילו לצורך פדיון שבויים⁵⁴ משמע, שאין כופים קטן לקיים מצוות הנוגעות לרבים, והן מצוות שהוא עובר עליהן בשב ואל תעשה. הוא הדין בנוגע לחרש ושוטה.

ט. האם כופים חרש שוטה וקטן לתרום מח-עצם משום גנאי?

יש הצדקה לכופף קטן לתרום מח-עצם כאשר התרומה היא לצורך קרוב משפחה. אמנם אפוטרופוס אינו רשאי לתת צדקה מנכסי יתומים ואף ליטול מממונם לצורך פדיון שבויים, אבל פוסק בעל השלחן ערוך, שאפוטרופוס נוטל ממון היתומים "כרי שיצא להם שם" וכן לצורך קרוביהם במקרה ש"היה להם קצבה מאביהם כל שנה ושנה ואין להם לאכול רק זו או יחזרו על הפתחים ויהיה גנאי ליתומים".⁵⁵ בתרומת מח-עצם יש גם משום "הוצאת שם" וגם משום מניעת גנאי.

ואם תאמר, אולי חוששים לשם ולגנאי רק בשעה שנוטלים מממונו של הקטן, והקטן אינו מרגיש בכל חסרון, אך מנין לנו שנוטלים גם מח-עצם מגופו כרי לעשות לו שם ולמנוע ממנו גנאי? מדברי הב"ח המובאים לעיל למדנו כי קל יותר בעיני חכמים לחבול בגופו של הקטן מאשר לפגוע בממונו. אף הורים רשאים להעניש את ילדיהם בעונשי גוף אך אינם רשאים להעניש את בניהם בכך שנוטלים מהם את ממונם. אמור מעתה כי בכל מקום שהתירו ליטול מממונם התירו גם לחבול בגופם.⁵⁶

בענין תרומת מח-עצם יש לכופף קטן לתת גם אם אינו יתום שהרי ההורים אינם בעלים על הילד.⁵⁷ מסתבר אף שכאשר רק קטן יכול

54. שו"ע יו"ד רמח ג.

55. שו"ע יו"ד רמח ג בהג"ה.

56. בדומה למה שנתבאר לעיל מסתבר שבכל מקרה יש לבדוק גם מה גדול הסכום ומה הקף החבלה, ואכמ"ל.

57. סברה זו בענין ניתוח לקטן כאשר ההורים אינם מסכימים ראה בשו"ת מלמד להועיל יו"ד קד.

להציל חיי אדם מסוים כופים אותו לתת מח-עצם גם לשאינם קרובים שהרי אין לך גנאי גדול מזה שקטן אשר בכוחו להציל אדם מישראל מבלי לסכן עצמו, לא עשה כן. הוא הדין בנוגע לאחרש.

מסתבר שגם כאן יש מקום להתנות את תרומת מח העצם בקבלת פצוי כספי על החבלה הכרוכה בכך.

נראה לומר שאין כופים שוטה לתרום מח-עצם כדי לעשות לו שם או כדי למנוע ממנו גנאי שכן בניגוד לקטן ולחרש הרי לשוטה אין בושת.⁵⁸

י. האם כופים חרש שוטה וקטן לתת צדקה שכן "צדקה תציל ממות"?

נראה שביד בית דין לכופי קטן לתרום מח-עצם מטעם נוסף. הרמב"ם פוסק בסוף הלכות נחלות: "מי שנשטתה או נתחרש בית דין פוסקים עליו צדקה אם היה ראוי". מבאר שם בעל הכס"מ: "רמסתמא כל אדם ניחא ליה למעבר צדקה מממוניה". מדייק בעל החת"ס שלא נאמר ש"ניחא ליה למעבר מצוה" אלא ש"ניחא ליה למעבר צדקה" דוקא שכן "צדקה תציל ממות".⁵⁹ ומוסיף בעל החת"ס: "מי שנשטתה ... על כל פנים יגן עליו צדקה מממונו להחיהו, ואעפ"י שאינו מצווה ועושה מכל מקום ממנו מגין עליו והו"ל כאילו קנו לו סם חיים לרפואתו".

אלא שיש להקשות על כך: אם בית דין נוטל מממונם של חרש ושוטה לכל ענין שבצדקה, מפני מה אינו נוטל מממונם של יתומים אפילו לפדיון שבויים? וכי יתומים לא בעי חיי? נראה לתרץ ולומר כי בית דין נוטל רק מממונם של חרש ושוטה, שמומם מום שאינו עובר, ולעולם לא יתנו צדקה מרעתם.⁶⁰ לעומת זאת, יתומים בודאי יתנו צדקה בבא העת לכשיגדלו, ואם בית דין יתן מממונם בעודם קטנים יפסידו את המצוה שהיו יכולים לקיים באותו חלק מהממון שניתן בעודם קטנים.⁶¹

58. שו"ע חר"מ תכ לו.

59. שו"ת אר"ח ב.

60. נ"מ למי שעיתים חלים ועיתים שוטה.

61. ראה שו"ע יו"ד רמח ג בהגה סברה זו. ולפי"ו יש מקום לתת אם הם חולים וכיו"ב וראה גם פתחי תשובה על שו"ע יו"ד רמח ס"ק ב.

מעטה נראה לומר שבמקרה של פיקוח נפש, כשאין לפנינו מקורות מימון אחרים להצלת חיי אדם וזלת ממון יתומים, יש לפנינו אומדנא גמורה שניחא להם ליתומים שתיעשה צדקה מממונם, ולפיכך יכול בית דין ליטול מממונם ולקנות להם בכך סם חיים.

קל וחומר שיש מקום לכופף קטן לתרום מח-עצם במקרה של פיקוח נפש. לא זו בלבד אלא שתרומת מח-עצם בעודו קטן אינה מונעת ממנו לתרום פעמים נוספות לכשיגדל. ואל לנו לחוש לצערו של השטן שהרי בכך "קנו לו סם חיים לרפואתו", כדברי בעל החת"ס.⁶² מסתבר שהוא הדין בענין חרש.

באשר לשוטה יש מקום לדון אולי הורו חכמים ליטול מממונו שכן הוא אינו מצטער על אברן ממונו, אך לא הורו לגרום לו צער בגופו כאשר ברי מראש שלעולם הוא לא יבין את ערכה של המטרה שלמענה סבל. מלבד זאת, ידוע שיש שוטים אשר אינם מניחים שיטפלו בהם טיפולים רפואיים ואפילו קלים כגון טיפול בשיניהם או קבלת חיסון, ובשעת הצורך מטפלים בהם רק באמצעות הרדמה כללית. במקרה שהם אינם מסכימים לתרום מח-עצם יש מקום לדון אם לכופם לתרום באמצעות הרדמה כללית, שבה יש מדה מסוימת של סיכון.

מסקנות:

- א. כופים גדול לתרום מח-עצם להצלת חיי אדם.
- ב. מצוה לחנך קטן לתרום מח-עצם להצלת חיי אדם.
- ג. יש מקום לשכנע חרש שוטה וקטן לתרום מח-עצם להצלת חיי אדם.
- ד. בית דין כופה חרש וקטן לתרום מח-עצם להצלת חיי אדם. ובענין שוטה הרבר צריך הכרע.

62. יש לעיין אולי קטן החובל בגופו לא יפסיד את זכות סם - חיים גם אם יקבל פצוי כספי על סבלו, וממילא יהיה ראוי לתת לו ממון, ויש להאריך בענין זכות מצוה שאדם מקיים במקרה שהוא גם מקבל תשלום בעבורה, ואין זה מקומו.

(מקור: אסיא נא-נב (יג, ג-ד), אייר תשנ"ב, 59-71)